

Ára: 10,- Ft

KORTÁRS

KORTÁRS

IRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Déry Tibor első verse és utolsó prózája
Örkény István: Egyperces novellák
Kolozsvári Grandpierre Emil: Béklyók és barátok
Palotai Erzs: Piroska
Jókai Anna: Az ember végül célhoz ér
Mátrai László: Műhelyeim története
Kálnoky László: Egy magyar Don Quijote
Ágh István, Döbrentei Kornél, Dudás Kálmán,
Garai Gábor, Jánosy István, Keresztury Dezső versei
Bella István és Weöres Sándor műfordításai
Martinkó András: Horváth János és az Eötvös Kollégium
Mezei András: Beszélgetés Garai Gáborral
Radnóti Zsuzsa: Pilinszky, a drámaíró
Vargyas Lajos: A honfoglaló magyarság hitvilágáról

XXIII. EVFOLYAM, 1979. JANUÁR

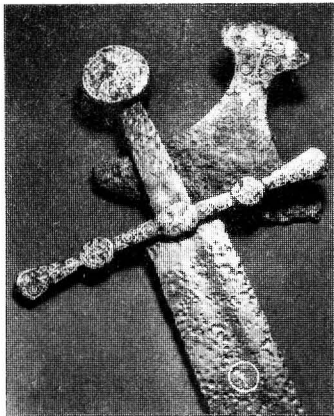
1

kutya – az emberi megalázottság legmélyét jelképezve, de ugyanakkor kinyílik az ajtó, és belép a porköpenyes kisfiú mint a tisztaság és megváltás hírnöke.

Ezek a szélsőséges, kaleidoszkópszerű villanások a közelgő világégés rettenetét sugallják, egy álomszerű szimultaneitásban, amelyben egyszerre minden megtörténhetik. Béke és háború, nyugalom és rettegés, ártatlanság és anyagiylkosság, megalázottság és megváltás határmezsgyéjén egyensúlyoz a *Gyerekek és katonák* első képe. Erről a szimultaneitásról írta Pilinszky (Dosztojevszkijről és Shakespeare-ről szólva): „egy olyan szentségtartó, amiben bárány és hóhér, éjszaka és nappal együtt van jelen anélkül, hogy akár egyik, akár másik jelentését veszítette volna. Ellenkezőleg, s épp ez a költészet „csodája”, egyetlen csodája, olyan integráció, olyan teljes és tökéletes egység, amiben a részek és részletek jelentése minden eddiginél erőteljesebb.”

Ahogy az első, úgy a második, várótermi kép is megragadhatatlan a racionalitás szintjén. Itt se kapunk rá magyarázatot, hol, mikor és kik vannak együtt, miért hoznak be egy filozófust üvegkalitkában, miért visznek el egy tanítót a katonák, miért hal meg a vénkisasszony madara, és mit keres itt egy prelátus, aki csak az evésről beszél. Konkrét indoklás híján csak sejthető, hogy ezeket az embereket a rémület, a menekülés sodorta ebbe a váróterembe, ahol menedéket kerestek a kint tomboló háború elől. Különleges tárgyak, egymásról mit sem tudó emberek zsúfolódnak itt össze, váratlan és titokzatos megnyilvánulások és történések vonják még álomszerűbb ködbe a jelenetet. Minden logikátlan és megmagyarázhatatlannak tűnik. Mihelyt azonban felidézünk magunkban a bombák becsapódását, a légópinégekben töltött rettenetes éjszakákat, le tudjuk fordítani a valóság nyelvére ezt a képtelenül felfordult világot. Az óvóhelyen összebújó emberek, a térkép fölé hajló Hitler mitikus jelképévé lett a második világháborúnak. Ez a kollektív élmény segíti felidézni mindazt, amit a költő térben és időben kihagyott, az el nem mondott magyarázatokat, a fel nem tárt összefüggéseket. Ha az értelem síkján nem is, a tudat mögötti emóciók jóvoltából megszületik egy olyan élmény, amely az egyenkénti befogadók között közösséggé varázsolja, és az egyszemélyes költői álomból egy mindenkire szóló látomást teremt. Olyasformán, mint ahogy ennek a nagy, közös élménynek első monumentális ábrázolása, Picasso *Guernica*-ja.

A tavalyi jugoszláviai nemzetközi színházi találkozón az egyik műsorfüzetben a következő mondat volt olvasható: „Felkérjük a nézőket, hogy racionális szemléletüket hagyják a ruhatárban.” Ez a szellemesség komolyra fordítva jelzi, hogy napjainkban a színházi avantgard fölmerészkedik a látomások és hallucinációk álomvilágába, ahová a hétköznapi logika lépcsőin nem vezet út. Az olvasó (vagy a néző) azonban ide is követni tudja a művészt, ha ezt az álomvilágot közös megrendülések, kollektív élmények hívták életre, s ha ez az álomvilág rendelkezik azzal a kódrendszerrel, amelynek megfejtésével egy olyan valóságba lehet visszatérni, amely az emberi lét alapélményeit sűríti magába.

Ezüst ékszerek karjai kincsletekből

VARGYAS LAJOS

A honfoglaló magyarság hitvilágának legfejlettebb rétege a nyelv és a folklór tükrében

Fogalmaink történetére legfontosabb forrásunk a nyelv. Szavaink etimológiája, jelentésfejlődése, amennyiben megismerhető, fogalmaink fejlődésébe enged bepillantani. Ezt a forrást összefüggően még nem értékeltük a honfoglalás előtti hitvilág megismerésére. Ha most arra akarunk útmutatást kapni, meddig jutott el a magyarság vallási képzetek fejlődésében a kereszténység előtt, azokat a szavakat kell vésni a fognunk, amelyek fejlettebb vallási képzeteket jelentenek, és biztosan megvoltak már a honfoglaláskor nyelvünkben. Ha egy szó már a középkori forrásokban, lehetőleg a legkorábbiakban, már ilyen jelentéssel fordul elő, s biztosan finnugor, iráni vagy török eredetű, akkor elfogadhatjuk adatnak a honfoglalók egykori fogalmaira. Ugyanígy el kell fogadnunk „ismeretlen eredetű” szavainkat is. A honfoglalás utáni, keresztény terminológia ugyanis a latin, görög, szláv, olasz vagy német nyelvből egyértelműen levezethető; ami „ismeretlen”, azt nyilván nem az európai nyelvekből kaptuk, tehát csak történetünk korábbi, még meg nem fejtett kapcsolataiból származhat. Azt is föl kell tennünk, hogy az ilyen szavaknak középkori és mai, fejlett fogalmi tartalma a honfoglalás előtt sem lehetett nagyon távol a keresztény szóhasználattól, különben nem tudták volna alkalmazni keresztény értelemben. Amikor valamely keresztény képzet hiányzott a pogány magyarok nyelvéből, vagy nagyon távol volt az általuk ismert, hasonló képzetektől, akkor minden további nélkül átvették rá az idegen szót (mint pl. a *pokol*, *kereszt*, *csoda*, *malaszt* és hasonló esetekben). Ha tehát a régi szót alkalmazták a keresztény fogalomra, akkor annak korábbi jelentése nyilván valami hasonló lehetett, amit már azonosítani lehetett a neki „megfelelő” vagy hozzá közel álló keresztény fogalommal, még ha ez valószínűleg okozott is bizonyos módosulást a szóval jelzett fogalomban.

Amikor összeállítottam a számításba vehető szavakat, egyúttal összeállítottam a korábbi vallási fejlődés szavait is: a varázslás, a samanizmus köréből, hogy lássuk a fejlettebb fogalmakig vezető fejlődés útját is, ami az elért végső szintet előkészítette, és történetileg érthetővé teszi.

Szavaink három csoportját kellett tehát tekintetbe venni. 1. A korábbi varázslás-sámánkodás kifejezéseit. 2. A keresztény fogalmak kifejezés-kincsét. 3. Olyan vallási fogalmak szavait, amelyeket világi vonatkozásban is használtak, s ennyiben nem vehetjük biztosra, hogy korábban is volt vallási szférába tartozó jelentésük. A három csoport szavai a következők:

1. *Varázslás-samanizmus*: *révül* (uráli), *báj* (török), *bávós-bávöl* (török), *táltos* (ugor), *alak* (= bábu, álarc; ismeretlen), *boszorkány* (= lidércnyomás; török), *sárkány* (= szörny; bolgár-török).

2. *Fejlett vallási fogalmak*: *jonh* (= lélek, előmagyar), *lélek* (finnugor), *áld-átkoz* (finnugor), *imád* (ismeretlen? finnugor?), *menny* (= eredetileg „égbolt”; finnugor), *másvilág* (? bibliai háttérű?), *id* (= szent, lásd egyház, ünnep; ismeretlen), *ül* (= megszentel);

ismeretlen), *boldog* (= szent; ismeretlen), *Isten* (ismeretlen? finnugor? török?), *ördög* (ismeretlen), *üdvözít-üdvözül-üdvösség* (üd; ismeretlen).

3. *Vallási és világi használatban egyaránt élő fogalmak*: *böjt* (ismeretlen), *véték-vétkezik* (ismeretlen), *bűn* (ismeretlen), *bocsát* (= elenged; török), *búcsú* (= eredetileg 'engedély'; török), *hisz-hit* (ismeretlen), *teremt* (ismeretlen), *örök* (török).

Legrégibbi „vallásos tartalmú” szavunk a *révül*. A szótó alapjelentése: „hő”, ami a feltevés szerint mint „isten heve” száll rá a transzban levőre, tehát annak lelkiállapotát fejezi ki, vagy mint a varázslásban a másik személyre „ráküldött” isteni hő válhatott a varázslás „szakkifejezésévé”. Az eredeti töből sokféle jelentés fejlődött ki: rekken, rekedt, reggel egyfelől, *rejt-rejtezik*, *regös* másfelől. A néphagyományban máig a *rejtezik* szóval fejezik ki a transzba esés állapotát, a „*regő-rejtem*” pedig a regösének varázsló refrénje; a *regös* ma a néphagyományban a regösének és -szokás előadóit-résztvevőit jelenti, a régiségben viszont jelentése „királyi mulattató”. Mindez azt mutatja, hogy a szó a néphitben betöltött szerepe során is rendkívül hosszú fejlődést futott be, s jelentése bizonyos esetekben túl is ment a vallás határára. A szócsalád tehát a magyarság vallásos életének egyik alapszáva, amelyből sokféle és egyre fejlettebb képzet, cselekvés, cselekvő személy megnevezése fejlődött ki. Ez a sokféle elágazás arról tanúskodik, hogy gazdag belső fogalmi fejlődés ment végbe vallási képzeinkben idegen fogalom átvétele nélkül is.

A következő két varázslást jelentő, török eredetű szó már arra mutat, hogy a transz-állapot és egy sor speciális kifejezés mellett őseink bizonyos új formákat, eljárásokat vagy elképzeléseket tanultak meg a varázslás „technikájában” török népektől. A *báj*, amelynek alapjelentése a „megköt”, nyilván az „elvarázsol”, „varázssal megköt” különleges értelmében került át először nyelvünkbe. A *bűvöl*-varázsol és alapszáva, a *bű* is nyilván egy fejlettebb varázslási eljárás, egy differenciáltabb hiedelemvilág szavaként került nyelvünkbe, amit ennek a szónak mai *bölcs* származéka igazol, ami már első feltűnésekor – közszóként 1350-ben – mint „okos”, „tudós” kerül szemünk elé. Nem tartom valószínűnek, hogy ez a jelentés a pogány hitvilág kihaltával alakult volna ki, amint az etimológiai szótárban olvassuk, ha előbb is már nem lett volna valami „többet tudó”, „tudós” jelentése; hiszen a kereszténység felől nézve nem lehetett a pogány varázslót „bölcsek” tartani. S az is egy ilyesféle korábbi értelmet árul el, hogy a *boszorkány* és *táltos* nem kapott ilyen új jelentést.

Ez az új, török réteg nem jelentette a magyar képzetek kiszorulását a hagyományból, csak új színekkel egészítette ki, amelyek mellett tovább éltek a régi fogalmak, sőt tovább fejlődtek is. Ezt igazolja *táltos* szavunk, amely finnugor nyelvünkön jelölte a varázslót, s így érte meg – csak új tartalmi elemmel bővülve – a legújabb századokat, amikor is a legelterjedtebb „természettőlotti képességű lény”-t jelöli a néphitben.

Kérdéses, vajon a hitvilágba tartozott-e *alak* szavunk. Jelentése a középkori Schlägli szójegyzék szerint „bábu”, a XVII. századi Calepinus-szótár szerint pedig „álarc”, s e korból följegyzett továbbképzése: „alakoskodik” és hasonlók is valami régi, maszkos szokás (szertartás?) maradványára mutatnak, különösen a „bábu” jelentéssel együtt. Ez ugyanis egy szellemfigurára, egyszersmind a szellemet megszemélyesítő maszkos alakoskodóra engedne következtetni, tehát egy táncos-álarcos ünnepi szokásra. Ezt az egykori jelentést alátámasztaná az is, hogy már a középkori följegyzés idején is kiszorulhatott a használatból: szövegből nem ismerjük, csupán szótári értelmezésből. „Alakoskodó” jelentése is már teljesen feledésbe merült akkor, amikor Kazinczy felújította az alapszót „forma” jelentéssel. Nyilvánvaló, hogy egy báványképet illetve annak táncos-maszkos megjelenítését üldözte az egyház leginkább, ennek a legfeltűnőbb pogány ceremóniának kellett leghamarabb eltűnnie az életből, s így a szónak is fokozatosan a gyakorlatból. Mindez megengedi – de nem teszi bizonyossá – egy régi, maszkos, ősök szellemeit vagy más szellemeket megjelenítő szokás föltevését a honfoglaló köznép körében.

Boszorkány szavunkról régóta tudjuk, hogy a török „nyomás”, „lédőnyomás” jelentésű szó átvétele. Ez a sajátos részjelentés nálunk kiterjedt egy rontó-ártó szellem személyére és egész működésére. Érdekes módon az európai „Hexe” fogalomnak minden vonása erre a török eredetű, honfoglalás előtti szóra rakódott rá. Olyasféle jelenség ez, mint amit a *táltos* esetében is tapasztaltunk, ahol egy finnugor eredetű szóhoz szinte kizárólag török

eredetű elképzelések társultak. Ugyanígy tapadtak a török eredetű *boszorkány* szóra széles körű európai elképzelések.

Elterjedt képzet meséinkben az a lény, akit a bolgár-török eredetű *sárkány* szóval emlegetnek. Már Solymossy kimutatta 1931-ben, hogy itt egyáltalán nem az európai vagy egyes török népek jelenlegi elképzeléséről van szó: nem hullóőről, szárnyas vagy szárnyatlan kígyóról, hanem egy ember formájú szörnyről, a gonosz, mitikus ellenfél szörnyképéről, akinek 3–6–9–12 feje van, nyilván erejének túlzására; aki lovon jár, asztalnál eszik-iszik, buzogányt hajít a levegőbe, és emberként birkózik a meshósszal. Ilyen sárkány-szörny pontos mását találjuk török-mongol-sór hősénekekben az Altáj vidékén, ahol *Mangusz*, *Sibeldej*, *Jilbägän*, *Hattyúasszony* és hasonló elnevezésekkel illetik. A későbbi sárkányképzet nyilván kiszorította ezt az eredetibb, keleti elképzelést, s valószínű, hogy a bolgár-török *sárkány* is eredetileg csak olyan lehetett, mint amiről meséink és a keleti hősénekek egybehangzóan beszélnek.

Ezek után tekintsük át a fejlettebb vallási fogalmakat jelentő honfoglalás előtti szavainkat. Az elsőnek említett *jonh* = „belső”, majd „lélek” szót csak feltételeesen vehetjük közéjük. Igaz, hogy későbbi fejlődés hozta létre, mint a legfejletlenebb népek „árnyék-tükörkép” = lélek szavait (aminek elhomályosult emléke „iz” = betegség szavunk); de mai *lélek* szavunknál korábbi állomása a fogalom alakulásának. Mégis azzal egy darabig együtt élt már a kereszténységben is. Tulajdonképpen „lélek” jelentése nem is biztos. Az „en iunhum buol farad” mondat a *Mária-siralomban* érthető úgy is, hogy „En szívem búval fárad”; vagyis hogy meg „testrészt” jelentése volt, és képletesen használták, mint a mai nyelvhasználatban is. De valószínű, hogy mögötte volt már egy „belső” = lélek jelentés-fejlődés is, minthogy ez is példákkal igazolható több népnél, s egyik lehetséges, emberi útja a lélekfogalom kialakulásának. Ugyanazt a lélekfogalmat mutatja, mint a görög „thümosz” = belső, ami – a Láng János által összeállított számos példa szerint – megelőzi a későbbi, fejlettebb lélekfogalmat (görögöknél a „pszühé”). Az is egy ilyen fejlődést támasztana alá, hogy a szó az etimológiai szótár szerint egy ugorokori „belsőreszek” és egy „bent” szó összetételéből alakult az előmagyar korban, nyilván már a fejlettebb lélekfogalom kifejezésére. Az is beleillik az általános lélekfejlődésbe, hogy ez a „belső” alapjelentésű szó fokozatosan kiszorul a gyakorlatból a fejlettebb fogalom elterjedésével. *jonh* szavunk a középkor végére teljesen elavult és feledésbe merült.

Akkor már elterjedt a „lélegzik” jelentésből kialakult *lélek* szó, amelynek már az embert túlélő „szellem” jelentése is megvolt első feltűnése idején, a *Halotti Beszédben*: „Wimagguc uromc isten kegilmet ez lelic ert”. Ez a finnugor előzményekből kialakult fogalom máig él nyelvünkben a görög „pszühé” szóval egyező értelemben.

Áld-átkoz szópárunk eredetileg az áldozatbemutatáshoz tartozó kifejezés lehetett rokonaink idetartozó szavainak jelentésváltozataiból kivethetőleg. (Osztályák „elátkoz”, cseremisiz „imádkozik”, mordvin „ígér, felszentel, elátkoz” és a hasonló többi képzett másik mordvin szó „ígér”.) Egykori konkrét értelméből hosszú fejlődésen keresztül juthatott el az *áld* és ellentéte, az *átkoz* áttételes jelentéséhez, amivel a középkorban feltűnik.

Amennyiben az etimológiai szótár feltételes származtatása helytálló, *imád* szavunk is konkrétból fejlődött elvont lelki funkciót jelentő szóvá. Eszerint „varázsol”, majd „könyörög” lehetett eredeti jelentése, s ebből alakult volna ki az „imádkozik”, végül az az „istenként tisztel” jelentés, ami már a középkorban megállapítható. Helyesebb azonban az ismeretlen eredetűek közé sorolni, mert a bizonytalanként jelzett finnugor eredet hangtanilag sem kifogástalan, jelentésére pedig az egyetlen nyelvből kimutatható „szemmel ver” semmiképpen sem ad magyarázatot.

Menny szavunk szabályos alakulás a finnugor népek „égbolt” jelentésű szavából. (Ugyanakkor mai *ég* szavunk eredeti „levegő” jelentésből fejlődött.) A keresztény túlvilág jelentésében tűnik fel nyelvemlékeinkben. Hasonló, de átfogóbb jelentésű *másvilág* szavunk: jelenthet poklot is, purgatóriumot is. Ezt az etimológiai szótár egy bibliai mondatból származtatja, amiből állítólag más népeknél is hasonló szavak fejlődtek volna: „Az én országom nem e világból való”. Ami több nép hasonló kifejezését illeti, annak hátterét sokkal inkább kereshetjük az általános emberi „túlvilág”-elképzelésekben, amit sok természeti nép és minden fejlettebb régi kultúra ismer. Másfelől a bibliai hely túlságosan elvont arra, hogy egy ilyen meghatározott képzet kiindulása legyen. Egyszersmind túlságosan késői

is; annál a vallási szintnél jóval előbb él már a „más világ” vagy „más világok” képze a népekben. Egy ilyen kifejezés kialakulása tehát egyáltalán nem tehető ennyire késői időre.

Több szava volt a honfoglaló magyarságnak a „szent”, „szentség” fogalomkörére. Egyike ezeknek az *id-egy* szó, amely *egyház* és *ünnep* (idnap) szavaink előtagjában maradt fenn. Hasonló az *ül* (ünnepet ül, megszentel) és a *boldog*, amely eredetileg szintén „szent”-et jelentett. Három „szent” jelentésű szavunk további sorsát a kereszténységből átvett *szent* szó befolyásolta. Az eredeti magyar *id-egy* mint elhomályosult összetétel „templom” és „keresztény egyház” jelentésben maradt fenn. Györffy szerint talán az „egy” számnévvel azonossá vált hangalakja miatt szorult ki a használatból, és adta át helyét az egyértelmű „szent” szónak. *Ül* szavunk pedig megmaradt az „ünnepet ül” jelentésben. (Ennek kiszorulására éppúgy magyarázat volna az „ül”=sitzen igével egybeeső hangalakja), de „megszentel” értelme már elhomályosult. *Boldog* szavunk pedig a középkor után elvesztette „szent” jelentését, s mai értelmében maradt fenn tovább. (Nyilván ilyen jelentésárnyalata is volt a „szent” mellett.) Mindenesetre feltűnő, hogy a „szent” fogalomra, vagyis vallási értelemben a „magasztos, tiszteletre méltó” jelentésre mennyi szava volt a magyarságnak a kereszténység felvétele előtt.

A hátralevő három vallási fogalom már valóban a nagy, tételes vallások képzetkörébe vezet át: *isten*, *ördög*, és *üdvösség-üdvözít-üdvözül*. *Isten* szavunkra kétféle, még általánosan el nem fogadott magyarázat van. Az etimológiai szótár az *is*=*ös* szóból vezeti le (lásd „isemucut Adamut”), aminek továbbképzése *ten* képzőbokkal történt volna. A képzőbokra analógiának *nőstény* szavunkat hozza fel. Györffy az istenként tisztelt kazár *Istemi* kagán nevéből származtatja. Mindkét magyarázatnak megvan a néprajzilag jól ismert jelentésfejlődési háttere. Az ősök szellemeinek tisztelete a legprimitívebb társadalmaktól kezdve általános az emberiség vallástörténetében. Ebből a további istenfogalom kialakulása is számos példával igazolható. Még inkább támogatják a néprajzi tapasztalatok az „Istemi kagán” névből alkotott istenfogalmat. Ismét elég csak Láng János áttekintésére hivatkoznom, aki számos afrikai és más nép nyelvéből és életéből hozott példát arra, hogy a hódító idegen nép királyának, fejedelmének neve vált istenné a meghódított nép körében is. Ez a magyarázat az istenfogalom megjelenését egy késői időpontban, egy magas fejlettségű nép hatásaként képzelel el, ami történetileg könnyebben elfogadható. Másrészt hangtani akadálya sincs, míg a finnugor *is*-ből csak némi hangtani nehézséggel lehet levezetni, s a teljesen elszigetelt, máshonnan nem ismert képző feltevésével kell indokolni. (A képző, amellet, hogy ismeretlen a jelentése, a *nőstény*-analógiával nem egyezik meg pontosan: a *nőstény* s-e járulékos elem, vagy szintén képző, az *isten* s-e a tőhöz tartozik.)

Egyelőre tehát mindkét magyarázatot lehetségesként kell számon tartani, de egyiket sem kell biztos és kötelező magyarázatnak elfogadni.

Még ennyire elfogadható magyarázata sincs *ördög* szavunknak. Az etimológiai szótár ismeretlen eredetűként tartja nyilván. Ezek szerint az Istennel szembeállított gonosz szellem neve valamely ismeretlen nyelvből került a magyarba már a honfoglalás előtt, s a keresztény fogalomra már saját szavunkat alkalmaztuk.

Az *üdvözít* és változatai mélyén meghúzódó *üd* gyököt ismeretlennek mondja az etimológiai szótár. Az egész szócsalád a túlvilági boldogságra illetve a túlvilági szentségre vonatkozik, s így már valóban a nagy világvallások fogalmaival rokon. Az etimológiai szótár fölveti a lehetőséget, hogy ez az *üd* szó ugyanaz, mint ami az *id-egy*=szent szavunk; akkor belőle a „túlvilágon megszentül”, „szentté válik”, vagyis *üdvözül* jól levezethető. (Másképp maga az etimológiai szótár ellentmondást is tartalmaz e tekintetben. *Egyház* címszó alatt még: „továbbá az etimológiailag több-kevesebb valószínűséggel ide kapcsolható m. *üdül*, *üdvöz*, *üdvözöl*, *ül*² ünnepet szentel, *ünnep* szavak...” Ellenkezőleg, az *üdvözít* címszó alatt „nem valószínű az alapszónak az *egyház* előtagjával, illetőleg az *ül*² alapszavával való azonossága.”) De ha mégis külön szó volt, akkor a három „szent” jelentésű szó mellett egy ilyen „megszentül” értelmű is az ismeretlen eredetű szavaink számát gyarapítja.

Kiegészíti a képet azoknak a régi fogalmainknak áttekintése, amelyek vallási és világi életben egyaránt használatosak. Két szavunk is van a bűn – bűnt elkövet jelentés-

re: a *bűn* és a *vétek-vétekzik*; mindkettő ismeretlen eredetű. Ennek megbocsátására vonatkozó szavaink viszont török eredetűek: *bocsát* és a *bűcsü*, ami már csak a keresztény bűnbocsátnak egy sajátos értelmében maradt fenn. Azonban az egész bűn-bűnbocsátnak képzetkör annyira hozzátartozik az emberek egymás közti viszonyaihoz is, egészen a bíráskodásig, hogy vallási értelemben való használata lehet másodlagos is, már a kereszténység hatása alatt. Ugyanez vonatkozik a *hisz-hit* körére is, mert hinni embernek is lehet, s a *teremt* szóra is, amelynek jelentésköre ma is kiterjed a „termeszt”, „valamit létrehoz” tartalomra, tehát emberek cselekvésére is; nem biztos tehát (legalábbis önmagából), hogy a kereszténység előtt is megvolt benne az Isten által való teremtés gondolata.

Valamelyik török néptől kaptuk, de szintén már a honfoglalás előtt, az *örök* szót. Ennek is lehetett világi jelentése olyan értelemben, hogy amit alkotok, az sokáig tart, örök időre szól; nem kellett feltétlenül az életet megelőző és követő örökkévalóságra vonatkoznia.

Mégis feltűnő, hogy egy összefüggő csoportja az ilyen, vallási értelemben is használatos „világi” szavainknak már megvolt a honfoglalók nyelvén, és nehézség nélkül illeszkedett bele a keresztény szóhasználatba.

Ha most pusztán ebből a nyelvi áttekintésből akarunk tanulságokat levonni, akkor a következőket lehet óvatosan megállapítani. Vallási fogalmaink magas szintje előtt is hosszú fejlődést és többszörös átrétegződést lehet megfigyelni szavainkban. Ezt egyrészt a finnugor eredetű szavak mellé felsorakozó vagy rájuk rakódó török varázslási és mitológiai kifejezések mutatják (*bűvös*, *bábol*, *boszorkány*, *sárkány*), másrészt a finnugor eredetű szavak sok irányú jelentéselágazása illetve új jelentéskörrel kibővült tartalma (*révül-regös*, *táltos*). A jelentésnek egyre magasabb szintre való fejlődését, fokozatos áttételét két más szavunk példáján is láthatjuk, amelyek már nem is vallási értelemben voltak használatban középkori nyelvünkben, csak a rokon, illetve az átadó nyelvekben fennmaradt vallási tartalmuk árulja el, honnan eredt mai jelentésük: az *orvos* (finnugor vagy török „varázsló, jós” szavakból) kizárólag gyógyító jelentésű szavunk és a török *bölcs* (eredetileg szintén „varázsló, sámán”). Vagyis már a varázslás-sámánkodás köréből is magasabb civilizációs szintre fejlődött fogalmak-szavak élhettek a honfoglalók nyelvén.

Fokozottan tapasztaljuk ezt a másik két fogalomcsoportban. Részben a *jonh* és az *áld-átkoz* finnugor eredetű szavaink mentek át olyan jelentésváltozáson, amellyel elérték a keresztény fogalmak színvonalát; ugyanezt mondhatjuk a szintén finnugor *menny* szóról. Másrészt a szentség, üdvözülés, végül az isten és ördög fogalmakban jutott el nyelvünk olyan színvonalra, hogy a nagy világvallások fogalmait tudta saját szavaival kifejezni. Ezt a színvonalat természetesen nem a nyelv érte el (külön), hanem a nyelvet használó társadalom, vagy annak egy(es) része(i).

Ha hozzávesszük még a bűn, bocsátnak, hit, örökkévalóság és teremtés fogalomkörét, ami mind saját szavakkal volt kifejezhető, akkor világos, hogy a honfoglaló magyarság messze meghaladta a sámánkodásnak és varázslásnak akár magasabb formáit is, és közeli fogalmai voltak a nagy, tételes vallásokhoz: keresztény, zsidó, mohamedán vagy keletibb hindu, tibeti vallásokhoz. Feltűnő ebben, hogy a finnugor szavak azokban a fogalmakban jelentkeznek, amelyek ősemberi elképzelésektől egyenes fejlődésben jutottak el egyre magasabb értelmezésig (*révül*, *menny*, *lélek*); míg legfejlettebb fogalmaink néhány biztos vagy bizonytalan török szón s egyetlen bizonytalan finnugor eredetű szón kívül szinte mind ismeretlen eredetűek (*imád*, *id*, *ül*, *boldog*, *ördög*, *üd-vözít*, *vétek-vétekzik*, *hisz-hit*, *teremt* és talán az *isten*). Ami azt jelenti, hogy ezeknek túlnyomó többsége bizonyára se nem az eredeti, magyar fejlődésben alakult ki, se nem ismert török vagy iráni nyelvekből került hozzánk. Tudom, számolnunk kell azzal is, hogy egy-két esetben az eredet azért ismeretlen, mert ma már vagy ma még nem tudjuk kimutatni a szó finnugor, iráni vagy török eredetét egy sereg szó kiveszése vagy a nagy hangváltozások miatt. De ilyen nagy számú ismeretlen szó jelentkezése éppen egy összefüggő, magasrendű fogalomkörben, amit tehát történelmi fejlődésünknek csak legkésőbbi szakaszában alakíthattunk ki, vagy vehettünk át, mégis arra mutat, hogy nem az ismert nyelvekben kell keresnünk legtöbbjük eredetét, hanem valamely ismeretlen nyelvben, egy olyan nép nyelvén, amellyel a magyarság éppen történelmének késői szakaszán, talán a honfoglalást közvetlenül megelőző időben élt együtt.

Most pedig tekintsük át honfoglalás előttinek bizonyult folklórelemeinket, milyen képet adnak azok vallási képzeletünkre, s hogy egyeztethető össze ez a kép azzal, amit a nyelvből lehetett elvonni.

Legtávolabbi múltba vezethető vissza az a néhány teremtsmonda-töredék, amelyek megtalálása és egyeztetése obi-ugor mondákkal egyaránt Kálmány Lajos érdeme. Ezeknek egyike emberteremtésről szól, amelyben az ördög mint demiurgosz teremt, s az általa kiformált emberalak porrá válik, illetve Isten lehel lelket belé. Ez eléggé megbízhatóan kapcsolható a hasonló tartalmú vogul mítoszhoz. Két másik mítoszmaradvány a világ teremtésére vonatkozik. Ebben szintén az ördög működik demiurgoszként, s a „tógát”, amely átéri a világot, rajta a „gomb” világosan kapcsolja ahhoz a vogul mondáchoz, ahol a forgó földet Numi Tarem ezüstgombos övével állítja meg, s amelyben az Ural-hegység, mint a földet körülérő öv, a „tógát” felismerhető előképe. Ha pedig ezek a teremtsmonda-formában fennmaradt, bár töredékes elemek odakapcsolhatók, akkor a más hagyományokban még elhomályosultabban fenntartott elemeket is jogunk van odasorolni: a vogul mítoszokban és a sórok mitikus hőseinekben fennmaradt teremtsformát, a láncan leeresztést meséinknek hasonló elemeivel valamint egy lidércmondában megőrzött teremtselképzelést, a homok felhozatalát a tenger fenekéről. Ez szibériai népek közt megtalálható egészen a Csendes-óceánig, s nálunk is, ugor rokonainknál is valószínűleg török eredetű. (A hagyomány nálunk végsőkéig elkopott és ritka. Kálmány följegyzése óta egy változata sem került elő.)

Az emberiségnek a teremtsmondákhoz hasonlóan ősi hagyományai közül valók a kultúrhéroszokról szóló mítoszok. Amit azonban ilyen vonatkozásban a magyar hagyományból kiemelezhünk, az minden valószínűség szerint a magyarságnak nem legősibb (finnugor) hagyányaiból való, hanem későbbi átvétel altaji népektől, amelyekből már szintén későbbi átalakulásban, hősének formában jegyezték fel. Ez az égitest-szabadító mesénk, amelynek kimutatható mongol és altaji török megfelelője még világosan kultúrhéroszról szól, aki megszerzi a napot és holdat az emberiség számára, míg a mi mesénkben már általában a sárkányok által elrabolt égitestek visszaszerzéséről van szó. (A mesei hagyomány, amelyben ez az ősi elem nálunk fennmaradt, eléggé széles körű és erős.)

Altaji, de egyelőre csak az igen archaikus sóroktól följegyzett motívuma meséinknek, hogy a mesehős elrabolt és visszaszerzett feleségét jószágával együtt aranyalmává változtatja – sóroknál aranygyűrűvé vagy fülbevalóvá –, s úgy viszi haza, ahol ismét vissza-változtatja. (Ez is meséinknek még sokfelé fenntartott eleme.)

Ugyancsak a varázslás körébe tartozik a regösének refrénje, aminek nyelvi eleme, a „regő-rejtem” a finnugor *révülés* szógyökér származéka, zenei eleme pedig lehet szintén a honfoglalás előtti idők öröksége, de lehet európai átvétel is. A regölés szokáselemeinek, szövegrészleteinek és legfőbb zenei jellegzetességeinek, a felugró kvintnek illetve a dúr kvinten végződő motívumnak széles körű rokonságát lehet megtalálni Nyugat-Európától a Közel-Keletig. Mégis – egy-két szövegrészleten kívül – közeli párhuzamot nem találunk hozzá. Erről más alkalommal kívánok részletesen beszélni. Ezúttal csak annyit, hogy ennél a szokásnál is feltehetünk olyan folyamatos fejlődést, új elemek rárakódását, amit a *révül*, *táltos* és *boszorkány* esetében láttunk. Itt esetleg honfoglalás előtti évkézdő szokás kapott egyre újabb vonásokat már a honfoglalás után európai népektől.

Hasonlóan varázsló, pontosabban rontáselhárító szerepe volt egy másik „szerepjátszó” vagy „dramatikus” szokásnak, a pünkösdkirály-választásnak, amelyről már biztosabban lehet kimutatni honfoglalás előtti eredetét. Ez a mezopotámiai eredetű szokás Taskend, Szamarkand környékén, valamint a Fekete-tenger északi partján történeti adatokból kimutatható az i. sz. I. és VIII. százada közt. A magyar néprajzi adatok legközelebb éppen az utóbbiakhoz állanak. Ebben az esetben egy elég széles körben tovább élő szokásról van szó, amely a magyar történeti följegyzések (*pünkösdi királyságról*) valamint egyedülálló morva variánsok tükrében szélesebb elterjedésben élhetett valamikor.

A világ elképzelése cethal hátán illetve bivaly szarvai közt vagy cethal hátán álló bivallyal szintén sokfelől került elő a magyar nyelvterületen, s egyes adatok szerint még a vidéki nemesség körében is köztudomású volt. (Ma is gyűjthető: Vargyas Gábor palócoknál sokfelé megtalálta.) A párhuzamok egyrészt a török népek, másrészt az iszlám

körébe utalnak. Átvételére a Volga-vidék is számításba jöhet, de talán még inkább a Fekete-tenger partvidéke és a Kaukázus. (Hiedelemformában élő, erős hagyomány.)

Egyetlen sárréti adat őrizte meg a *világfa* képzetét a magyar néphagyományban. Ez 9 ágú fáról szól, ami az altaji török és mongol népek „szent száma”, s az ő hőseinek is 9 ágú vas vörösfenyőről vagy aranyos-ezüstös nyárfáról szólnak. Ugyanennek a képzetnek elhomályosult emléke a *Molnár Anna-ballada* burkuszfája és a *Szent László-legenda* ábrázolásain is látható stilizált fa az alatta lefolyó jelenettel.

Talán a lélekhitre is támpontot adhat az a motívum, amely balladáinkban maradt fenn, s a vérszerződés egykori hagyományára utal: az a formula, amely „Vérem a véreddel egy patakot mosson, / Testem a testeddel egy sírban nyugalomra” és egyes változatokban „Lelkem a lelkeddel egy istent imádjon” formában maradt fenn. Mint már rámutattam, ennek a formulának altaji, sór változataival a hőselemek szereplői kötnék örök barátságot. Hogy ez a vérszerződés rítusához tartozó szertartásos szöveg lehetett, azt két olyan adat igazolja, amelyben maga a „rítus” jelenik meg. Az egyik a mongol Bogda Gesszer kán viselt dolgai közt maradt fenn: az ifjú – még Jolo nevű – kán egy lánnyal találkozik, aki kéri, vegye feleségül. „Akkor megszúrta Jolo kisujját, hogy vérzett, s odanyújtotta a lánynak e szavakkal: ha komolyan gondolod, akkor szopd le –, amit a leányzó meg is tett.” Itt még csak a szokás meglétét tudjuk igazolni ugyanarról a tájról. A következő adat viszont már tovább visz. Egy sór–tatár énekben „Aba Kulak és Eresz Tajcsi golyót váltott, majd megvágva nagyujját, egymásnak kiszopta a vért, s barátok lettek, mint egy pár szarv.” Az aláhúzott szavak tűnnek fel ugyanis a hőselemek barátságkötési formuláiban is: „Mindig barátok akarunk lenni, mint egy tehén két szarva; holttetemeinket akarjuk látni, megsemmisített lelkeinknek utánamegyünk.” „Mint két fül, olyan barátok akarunk lenni; ha meghalunk, legyenek csontjaink együtt, vérünk ha folyik, folyjék együtt”. Világos, hogy egyik helyen a rítus cselekményét írták le, máshol – különösen énekelt versben – csak a hozzá tartozó szavakat; de Dürenkova adata a rítus leírásában már a szavakból is megörökített valamit, s így összekapcsolja a kettőt egymással.

Hogy kerül ez a formula a vallási fogalmak közé? Egyes változatai nemcsak nálunk említik a lelket a halál utáni vagy a halálban való együttlétben, hanem a keletiek is. A fenti idézetek kívül még: „Halálunkkor legyenek lelkeink együtt, vérünk ha folyik, hát folyjék egybe – mondván barátokká váltak.” „A halhatatlan, elpusztíthatatlan Kartüga Pergennel, ha meghal, vérünk együtt legyen, ha élőként jár, lelkünk együtt legyen”.

Bár a hármas formulák nálunk is ritkábbak, Keleten pedig a háromból mindig más-más kettőt találunk, de bizonyára mindkét hagyományban már régóta megvoltak a lélekre vonatkozó mondatok is, valószínűleg már a közös eredet idején is. Legalábbis nem valószínű, hogy keresztény és más vallások hatására kapott volna egy pogány formula ilyen szó szerint hasonló pótlást egymástól távol nálunk is és az Altajban is. A formulák harmadik tagja tehát nyilvánvalóan a léleknek halál után továbbélő „szellemhitéről” tanúskodik.

Diószegi Vilmos táltosaink köré a szibériai sámánhit és sámánkodás majdnem minden elemét össze tudta rakni hagyományainkból. Ámde ha elhagyjuk belőlük az egyéb hagyományágakban elmosódva vagy megváltozott jelentésben fennmaradt elemeket, s csak magához a táltos személyéhez kötött hiedelmeket vesszük számításba, szinte kizárólag a táltospárba maradt, vagyis fekete és fehér csödör vagy bika alakjában való küzdelmük, amivel esőt, zivatart vagy ritkán betegséget tudnak okozni illetve elhárítani. Maga a sámánkodás egésze korábbi fejlődési fok a fejlett vallási rendszerekhez képest. De az itt jelentkező dualizmus a fekete és fehér színben szembeállított jó és rossz, segítő és ártó tevékenység, úgy látszik, már valami magasabb hitbeli elképzelés. (Török–mongol hagyomány az Altajban, nálunk hiedelemformában széles körű és erős.)

Meséink sajátos motívuma az *Akastyánhegy* vagy *Mágneshegy*, amely magához vonzza az embereket, s csak a griffmadár tud elrepülni fölötte. Ez az altaji hőselemek *Vashegyének* párja, amelyre a mitikus hős táltoslovával is csak úgy tud fölrepülni, hogy a világfáról letépett ággal ütleget. Erről a hegyről származik valami nagy veszély, egyes énekek szerint a *világvége*. Mindenképpen valami olyan veszély, ami az istenekkel vagy segítő szellemekkel ellentétben fenyegeti az emberiséget. Keleti szövegekben itt is dualisztikus vonásokra bukkanunk, mert az égi Kudaik (istenek) a *Vashegy*-gyel szembeállítva *Arany*-

hegyen élnek. Ennek a kettőségnek nyoma nem található a magyar hagyományban; de „valami, ami az istenekkel szembe van állítva, ami veszély az emberiségre”, valami egykori hasonló jelentése óvatosan föltehető. (Mesei elem, ritka, elhomályosult.)

Kiegészíti ezt a hagyományt a *Szent László-legenda* birkózási jelenete a két ellenfél lovának fehér és sötét színével. Minthogy itt egy nagy keresztény lovaghóshöz kapcsolt jelenettel van dolgunk, ami keleti párhuzamokban úgy szerepel, mint az emberiség sorsáért folyó gigászi küzdelem, amelyben még az égiek is részt vesznek segítőként, ennyiben az elem a vallási képzetek körébe tartozik. Valami ilyen szerepe lehetett a magyarság honfoglalás előtti hagyományában is, hogy tovább élve, keresztényesített formában a nagy szent király alakjához kapcsolódott (Történeti és népmesei hagyománya erős.)

Népmesei változata a mesehős birkózása ellenfeleivel – többnyire a 6–9–12 fejű sárkánnyal. Ezeket a sajátos birkózásokat is keleti hőseinek birkózási jeleneteivel lehetett párhuzamba állítani. Ahogy egymást térdig-derékig-nyakig beütik a földbe, az pontosan úgy jelenik meg csuvas történetekben, távolabbi megfelelői pedig Altaj vidéki hőseinekben. (Meséinkben széles körben élő hagyomány.)

Meséink táltosparipája, amely hatlábú, illetve keleti megfelelőiben néha hatszárnyú, világosan eltér minden európai képzettől, és a török–mongol–sór mitikus hőseinek hősi lovaival egyezik. Ami ezzel kapcsolatban mint különleges és aránylag fejlett hitelem jön számításba, az a világnak olyan rétegzettsége, *túlvilágai*, ahová ennek a mitikus állatnak segítségével jutnak el a hősök – nálunk a mesehősök. Itt világosan a mennybéli „túlvilág-nak” és a „föld alattinak” több rétegről van szó, tehát fejlett túlvilág-elképzelésről. Ez a túlvilág-elképzelés kétségtelenül más, mint a keresztény; éppúgy világos a magyar és altaji motívumok összefüggése is. Egyszersmind már készen vannak benne a keresztény elképzelés elemei is, vagyis a föld fölötti menny és a föld alatti pokol képzete. (A táltosló és a vele elérhető „másvilágok” erős mesei hagyományban maradtak fenn.)

Legvilágosabban vallási, sőt a tételes vallásokban is nagy szerepet játszó elképzeléseket tartott fenn a „Möndölöcskék” mesetípusa, amelyben meghökkenően közeli formában maradtak fenn egyes altaji hőseinek motívumai, amelyek a másvilágon elszorítandó bűnhódéseket beszélnek el, amelyeket az alvilágban lát a mitikus hős vagy hősnő, aki valamelyik közeli rokona életéért (lelkéért, levágott fejéért) szállt le oda. Itt már a földi életben elkövetett bűnökért járó túlvilági büntetések vannak ábrázolva. Ez már csakis valamelyik keleti vallás hatásával magyarázható. Minthogy a fogalmazási részletek rendkívül közeli egyezéstről tanúskodnak a magyar mesék és a mongol–minuszinszki (=sór?) hőseinek és alvilágjárások között, az átvétel nem történhetett túl régi időben. Az Altaj vidéki népeket, köztük azt is, amely később a magyarral érintkezett, már ott, az Altaj területén érthette ez a hatás, mielőtt annak a török népnek onnan kirajzott része a magyarsággal együtt élt. Ez a hatás bizonyára nem túl régi időben történt. Itt mindenképpen a kazárok jönnek számításba, minthogy ők az a legkésőbbi török nép, amellyel a magyarság már közvetlenül a honfoglalás előtt együtt élt, s amelynek Belső-Ázsiából történt kirajzása is már olyan időre esik, amikor ilyen nagy vallási hatást fel lehet tenni (Tibet, India vagy Perzsia felől?). Különben a kazárok további fejlődése utólagosan is bizonyíték magas vallási színvonalukról: zsidó, mohamedán (s talán keresztény) vallásra áttért elemek is voltak vezető rétegükben.

A „Möndölöcskék” mesetípusallal már eljutottunk a nagy, tételes vallások elképzeléséhez; nyilván ezért ölthetett mesénk kereszténynek látszó külszint, s meg is maradt a néphagyományban (sokfelé, különböző erősséggel élő mesei hagyományként).

Az áttekintést összegezve: a folklórból is nagyjából hasonló képet kaptunk, mint a nyelvből; egy-két nagyon ősi hitelem elkopott, ritka maradványát vagy sajátos funkcióban elkülönült hagyományát a finnugor illetve ugor együttélésből, keverve rátapadt későbbi elemekkel (teremtésmondákat s a regösének varázsló szövegrefrénjét); ezután rendkívül sok és gyakran igen frissen élő sór–mongol–török elemet hiedelem, mese és más költészeti hagyományágokban, amelyek elvezetnek a fejlődésben egészen a tételes vallások küszöbéig, legalábbis egyes képzetekben. Ugyanakkor bizonyos szokással kapcsolatos hiedelmek, kozmogóniai elképzelések átvétele a steppei műveltségi körön belül csak a Fekete-tenger északi partja és a Kaukázus körzetében képzelhető el: a pünkösdkirály-választás, a világ elképzelése cethalon és bivalyon, s talán a regösének zenei refrénje.

Itt természetesen nem lehet szó „ismeretlen eredetű” elemekről, hiszen honfoglalás előttinek csak akkor minősíthetünk egy folklórjelenséget, ha kimutathatóan olyan népektől származik, vagy olyan népekkel közös, amelyekkel csak a honfoglalás előtt érintkezett a magyarság. Ha nincs párhuzam, akkor nincs fogódzó a korra.

Most néhány tanulságot is le kell vonnunk a két hagyomány – a nyelv és a folklór – együttes szemléletéből.

1. A távoli, primitív időkből eredeztethető szavak rendkívül differenciált jelentései hosszú fejlődést árultak el. Ilyen hosszú fejlődést kell feltennünk *menny* szavunk mögött is. Ez már az ugor korban is megkaphatta azt a jelentést, amely az „égből” szót az isten(ek) tartózkodási helyévé minősítette át; hiszen már a vogul teremtésmondákban és más mítoszokban is Numi Tarem és a többi, névvel nevezett lény, az égben lakik. Igaz, ezeket mindig valami megszemélyesítésből származó névvel illették: „Alsó-ég anyánk” = föld, „Felső-ég atyánk” = menny; sosem az egyedüli istenség *fogalmát* jelentő szóval. De mégis, már az ilyen elképzelés szerint is valóban „menny” a *menny*.

Ott azonban még szó sincs „alvilágról”. A táltosparipával bejárható túlvilági rétegeket azonban a keleti hőseinek „más naptól, más holdtól megvilágított világ”-nak nevezik, néha „más napos-holdas világ”-nak, s a „Möndölöcskék”-ről szóló mese már másvilági bűnhódéseket is nyilvántart. *Másvilág* szavunk tehát igen régen meglevő elképzeléseket jelenthet, amelyek jóval megelőzték a bibliával való megismerkedés idejét. Együttal jellemző, hogy a másvilági bűnhódéseket nem valami izzó, alvilági kínzóhelyen képzelhették el őseink, mert ilyesmiről sem folklórhagyományaink nem tudnak, sem nyelvünk nem őrzött meg ilyen szót. Nem véletlen, hogy erre az elképzelésre a szlávok szavát vettük át, a *pokol*-t.

Hosszú fejlődés előzhetette meg a dualizmusnak azt a szintjét, amit *Isten* és *ördög* szavunk meglete jelez. Erre vallanak a kezdetleges dualizmus nyomai (a táltospárhaj, az *Akastyánhegy* és talán a *Szent László-legenda* birkózási jelenete). Véleményem szerint ezek a nyomok nem a fejlett dualisztikus „vallások”, pl. a manicheizmus hatását tükrözik, hanem inkább valami előzetes fejlődési fok emlékei. Hasonló előzményekből fejleszthették ki keleti magas kultúrák a dualista világképet.

Azonban ebben a dualizmusban még nem szerepelt az „ördög”, nemcsak a szó korábbi ismeretlenségéből következően, hanem azért is, mert népünk fenntartott olyan hagyományokat is, amelyekben a későbbi *ördög* szóval egy demiurgosz-szerű, nem „ördögi” lényt jelölnek, aki Istennel egyetértésben terem, részben az ő segítségével. Tehát egy ősi demiurgosztól kezdetleges dualisztikus elképzeléseken keresztül juthattunk el olyan fejlett, dualisztikus világképig, amelyben később az „ördög” = „sátán” fogalma is megjelenhetett.

2. Több olyan képzettel találkoztunk, amelyek az ókori magas kultúrák vagy azokhoz hasonló – fejlettebb vagy fejletlenebb – kultúrák képzetköréből ismeretesek, bár a tételes vallások szintjét nem érik el: a világ elképzelése cethal hátán vagy bivaly szarvai közt (mohamedán arab, indiai műveltségi kör, szibériai népek), pünkösdkirály-választás (mezopotámiai eredetű, vallási elképzelésekkel kapcsolatos évkendő szokás), s talán a regölés (antik nyomok és közel-keleti párhuzamok alapján szintén mezopotámiai eredetű, évkendő szokás, amelybe korábbi finnugor és későbbi európai, sőt keresztény elemek is beleolvadtak).

Itt kell megemlékeznünk a kaukázusi eredetű *Falbaépített feleség* balladatémáról is, ami már ott is az építőáldozat szokásának emberi következményeit ábrázolta, tehát már megkezdődött ennek a hiedelemnek kritikai szemlélete. A magyarság kaukázusi népektől már ilyen szellemben vette át.

3. Ezek után jelennek meg a magyar hagyományban, főleg a nyelvben olyan fogalmak, amelyek közvetlenül a tételes vallásoknak – akár a kereszténységnek is – megfelelő fogalmakat jelölnek, mégpedig meglepő gazdagságban és színvonalon. Legfontosabb két szavunk, az *Isten* és *ördög*, a középkori kereszténység két „pólusa”, mellettük a szentség fogalmát jelentő három szó: *id*, *ül*, *boldog*; a *bűn-vétek* köre és annak megbocsátása: *bocsát* és a sajátos jelentésben megrögződött *búcsú*; az üdvözülés fogalma: *üd/vözül* stb., valamint más elvont fogalmak: *hit*, *örök/kévalóság* és egy sor más: *teremt*, *egyház*, az *ünnep* ülése és a *böjt*. Vegyük még hozzá a korábbi örökölt, esetleg új jelentésárnyalattal bővülő szavakat, mint a *menny* és a *másvilág*.

Ez a fogalmi gazdagság akkor kapja meg plasztikus képét, ha háttérnek odatesszük azokat a szavakat, amiket a kereszténységgel együtt vettünk át más nyelvekből. (A zárójelbe tett fogalmakra volt megfelelő magyar szavunk is; a dőlt betűsök új fogalmak): Szlávoktól: kereszt – keresztel – keresztény, pap, barát, apát, apáca, diák, zárándok, bérnál, (szent), *pokol*, *csoda*, *malaszt*, vecsernye, zsoltosma, tömjén, karácsony. Latin-görögből: ádvént, alamizsna, ámen, ampolna, *angyal*, apostol, arkangyal, evangéliom, fráter, gárgyán, kámsza, kanonok, kántor, káptalan, kar, katedra, klastrom, legenda, manna, mártír, mise, monostor, oltár, ostya, pápa, (paradicsom), plébános, prédikál, prépost, próféta, *purgatórium*, (sátán), sekrestye, stóla (templom), zsinagóga, zsinat.

Látható, hogy nem a vallási fogalmak szavai újak, hanem elsősorban az egyházi szervezet, szertartás és a hozzájuk tartozó különleges tárgyak, épületek, épületrészek nevei. De egyeseket még ezek közül is saját szavaink képzésével fejeztük ki: *szerzet*, *szereztes*. Ami köztük fogalom vagy földöntúli lény neve, annak más szava megvolt a magyar nyelvben is: szent, sátán, templom, paradicsom. Lényeges fogalmi újat csak a *pokol*, *purgatórium*, *csoda*, *malaszt*, *angyal* szavak jelentettek.

Mindez arra vall, hogy a magyarságot közvetlenül a honfoglalás előtti századokban egy ismeretlen nyelvű nép részéről olyan hatás érte, amely egész sorát ismertette meg vele a fejlett vallási képzeteknek, és olyan szintre emelte ebben a tekintetben (is), ami alkalmassá tette a keresztény vallás fogalmainak nemcsak átvételére, hanem saját korábbi szavaival való megnevezésére is.

Röviden kitérek rá, melyik lehetett szerintem ez a magas műveltségű, ismeretlen nyelvű nép. Tudjuk, hogy a magyarok a kazár birodalom területén szabír vezetés vagy uralom alatt éltek egy-két évszázadot. A szabírok a magyaroktól elválva Kaukázuson túli hazába költöztek (vissza?). A magyar uralkodó réteg szasszanida-kaukázusi díszítő-művészete is tőlük származhat. Nyelvük ismeretlen. Meg vagyok győződve róla, hogy ők voltak azok a magas műveltségű közvetítők – a magyaroknak akkori uralkodó rétege –, akik sok más között a keleti, fejlett vallások fogalomkincsét is továbbították a magyarokhoz, nyilván hasonló fejlettségű hitelemekkel és szokásokkal egyetemben.

JEGYZET .

A szövegben említett munkák a következők. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. Benkő Loránd. 1967–1976. Diószegi Vilmos: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*, 1958. Solymossy Sándor: *Népmeséink sárkányalakja*, Ethnographia, 1931, 114–132. Láng János: *Lélek és isten. A vallás alapfogalmainak kialakulása*, 1974 (a 122–124. és 246–251. lapon). Györfy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*, 1959 (a 80. lapon) és *István király és műve*, 1977 (a 364–365. lapon).

Az érintett kérdések részletes kidolgozását megtalálja az érdeklődő Vargyas Lajos következő tanulmányaiban: *Kutatások a népballada középkori történetében*, II.; *A honfoglalás kori hősi epika továbbélése balladánkban*, Ethnographia 1960, 479–523; *Szibériai hősnék-elemek a magyar mesekincsben*, Néprajzi Közlemények, VI/1,3–15 1961; *Keleti párhuzamok Tar Lőrinc pokoljárásához*, Műveltség és Hagyomány, V, 37–54. 1963; *Honfoglalás előtti, keleti elemek a magyar folklórban*, Történelmi Szemle, 1977, 107–121.

Ezüst kereszt Mária-Taskulából

Vogul népköltészet

Pelin isten idéző igéje

Véres férfi, véres férfi!
Menny-atyádtól megteremtett
hét áradvány-tó közén,
sárga partú megteremtett
hét áradvány-tó közén,
farkos-nyusztú erdőben laksz,
fejes-nyusztú erdőben laksz,
három deszka magas cifra bálványházban,
négy deszka magas cifra bálványházban,
hódbőr-fészekben laksz,
nyusztbőr-fészekben laksz,
mint öntött ezüst sakkjáték,
mint öntött arany sakkjáték.
Nyuszt-szörként dús áldozásunk,
vad-szörként dús áldozásunk
füled porcával hallgasd meg,
holló fülével hallgasd meg,
tó-vízként arany elméd emeld ránk,
Ob-vízként arany elméd emeld ránk.
Nyálas fogú sok fiókád
nyuszt-imával könyörög hozzád,
vad-imával könyörög hozzád.
Lápi állat lakta házba,
erdei állat lakta házba
arany szélű szent oltárod
emelhetnéd,
búvármadár köntösujjad,
búvármadár ruhaujjad
nyusztbőrös válladra vetnéd,
vadbőrös válladra vetnéd.
Fűzvesszőjű vesszős házra,
fűzgerendájú gerendás házra
fentről hulló csóként esnél,
fentről hulló szellőként esnél.
Rossz bundájú sok szegénynek,
rossz csizmájú sok szegénynek,
halászni ha elindulnak,
gazdag halász-zsákmányt adnál,
vadászni ha elindulnak,
gazdag vadász-zsákmányt adnál.
Rontó szellem ha felbukkan,
védelmet nyújtánál,
lázbetegség ha felbukkan,
védelmet nyújtánál.